

УДК 378.011.3-057.875:91:502\504

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2024-20-9>

Руденко В.П.,
доктор географічних наук, професор,
завідувач кафедри економічної географії та екологічного менеджменту
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
v.rudenko@chnu.edu.ua
ORCID: 000-0002-7542-4399

Білоус В.А.,
аспірантка кафедри економічної географії та екологічного менеджменту
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
bilous.viktoriiia@chnu.edu.ua
ORCID: 000-0001-7394-836X

Руденко С.С.,
доктор біологічних наук, професор, професор кафедри ботаніки та екології
Донецького національного університету імені Василя Стуса
rudenko.prof.eco@gmail.com
ORCID: 0009-0004-7248-016X

Ковбінська Г.Д.,
кандидат географічних наук,
асистент кафедри фізичної географії, геоморфології та палеогеографії
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
g.kovbinka@chnu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-4368-5754

«НІМЕЦЬКА ШКІЛЬНА ГЕОГРАФІЯ» ОЛЕКСАНДРА ЗУПАНА В УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ СЬОГОДЕННЯ

Розглянуто «Німецьку шкільну географію» («Deutsche Schulgeographie») (1895) професора Олександра Зупана – головну його працю та її три складові частини, підготовлені автором для «нижнього», «середнього» та «вищого» ступенів (рівнів) («Unterstufe», «Mittelstufe», «Oberstufe») навчання в гімназійних класах. Здійснюється зіставний порівняльний аналіз підручника О. Зупана з чинними навчальними програмами з географії для школярів 6–9 та 10–11 класів закладів загальної середньої освіти України. Відзначається, що 12-літні гімназисти в колишній Німецькій державі та їх ровесники в нинішній Україні отримували приблизно однакові знання і вміння, практичні навички із загальної географії. Наголошено на подібності та зіставності порівнювальних програм з географії та відповідного їм змісту підручника О. Зупана і його українських аналогів і на другому – «середньому ступені (рівні)» («Mittelstufe»). І в першому, і в другому випадках – це розгляд материків, поглиблене пізнання своєї Вітчизни, Європи та світу загалом. Констатовано, що «Німецька шкільна географія» О. Зупана і на «вищому ступені (рівні)» знаходить своє продовження в географічних освітніх програмах України для 10 класу («Географія: регіони та країни») та 11 класу («Географічний простір Землі»). І там, і там: розгляд загальних географічних закономірностей: «Поверхня Землі як ціле» і «Загальні закономірності географічної оболонки»; «Державознавче відображення окремих країн» і «Регіони та країни світу»; «Німеччина та німецька самобутність» і «Суспільна географія України». Для подальшого вдосконалення

нинішніх структури і змісту українських освітніх програм з географії рекомендується запозичити у проф. О. Зупана його системний, концентрований підхід до «географічних шкільних робіт» як завершального, надзвичайно важливого етапу, підсумку навчання географії.

Ключові слова: Олександр Зупан, «Німецька шкільна географія» (1895), навчальні програми з географії для ЗСОО України.

Rudenko V.P., Bilous V.A., Rudenko S.S., Kovbinka H.D. Alexander Supan's "German Secondary School Geography" in Ukrainian Present-Day Practicalities

Professor Alexander Supan's "German Secondary School Geography" ("Deutsche Schulgeographie") (1895), the scientist's major work containing three components prepared for the "lower", "middle" and "upper" ("Unterstufe", "Mittelstufe", "Oberstufe") levels of education in secondary school was considered. A. Supan's manual and Ukrainian educational programs in geography for 6th-9th and 10th-11th grade secondary school students were subjected to contrastive comparative analysis. It was found that the former German state's 12-years old gymnasiasts and their age mates in present-day Ukraine were receiving nearly the same knowledge and learning/practical skills in general geography. It is accentuated that educational programs and their content in A. Supan's manual were also found to be similar and comparable to their Ukrainian analogues on the second, "middle degree/level of education" ("Mittelstufe"). In both the first and the second cases it was a study of continents, a deepened cognition of Motherland, Europe, and the world on the whole. It is noted that A. Supan's "German Secondary School Geography" finds its projection on the third, "the highest level" of education, in the form of Ukrainian educational programs in geography for 10-grade students ("Geography: Regions and Countries"), and 11-grade students ("Geographical Space of the Earth"). Both Supan's and Ukrainian programs consider general geographical regularities: "Earth's Surface as an Entirety", and "General Consistent Patterns in Geographical Environment"; "Political Representation of Single Countries", and "Regions and Countries of the World"; "Germany and German Distinct Identity", and "Social Geography of Ukraine". Further improvement of the present-day structure and content of Ukrainian educational programs in geography would probably require implementation of Prof. Supan's systemic concentrative approach to "student's geographical works" as the final and essentially important summation of learning geography in secondary school.

Key words: Alexander Supan, "German Secondary School Geography" (1895), educational programs in geography for secondary schools in Ukraine.

Вступ. З осені 1870 року і до 1916 року видатний учений-педагог Олександр Зупан (1847–1920) натхненно працював як викладач географії в середніх та вищих школах. Отже, йдеться про 46-річний період його творчого життя. Його педагогічна діяльність розпочалася у Вищій реальній школі Любляни (Laibacher Oberrealschule). З 18 липня 1877 р. О. Зупана призначено до Чернівецької обер-гімназії «з умовою, що він як приват-доцент за фахом географії буде габілітуватися до університету» (Programm..., 1878). Тридцятирічний О. Зупан прибув до Чернівців уже як автор двох видань його «Підручника географії за принципами сучасної науки для австрійських середніх шкіл і суміжних навчальних закладів, а також для самонавчання» (Supan, 1874; Supan, 1875). У чернівецький період його творчої діяльності були доопрацьовані та побачили світ третє (1878 р.), четверте (1880 р.) та п'яте (1883 р.) видання названого підручника (Supan, 1878; Supan, 1880; Supan, 1883).

Загалом же за 1874–1904 р. з доповненнями і вдосконаленнями автора «Підручник географії...» витримав 11 видань, а всього друкувався за вказаний період 19 разів, про що засвідчує WorldCat – найбільша у світі бібліографічна база даних (WorldCat, 2022). Спільно з Р. Ротаугом у 1911 та 1913 роках О. Зупан опублікував 12-те повністю перероблене видання названого підручника згідно з вимогами нової шкільної програми, що вже оцінювалось нами у 2022 р. (Руденко, Білоус, 2022).

Разом із тим активна географічна наукова і педагогічна діяльність О. Зупана на теренах об'єднаної Німеччини із середини 80-х років XIX ст. і до кінця його життя (7 липня 1920р. у Бреслау) не могли не викликати його глибоку зацікавленість проблемами німецької шкільної географії.

У 1895 р. в Готі виходить його підручник «Deutsche Schulgeographie», що за життя автора витримав 11 видань (Supan, 1895; Cigale, Ogrin, 2016). Ця праця О. Зупана, на

жаль, маловідома в Україні. Це тим більше прикро, що в останні роки за кордоном відбуваються перевидання підручника визначного педагога-географа (Supan, 2021).

Постановка завдання. Дати узагальнену оцінку одному з найгрунтовніших географо-педагогічних творів Олександра Георга Зупана, розкрити його структуру, зміст та здійснити спробу порівняльного аналізу «Deutsche Schulgeographie» з сучасною програмою шкільної географії в Україні – головна мета публікації.

Виклад основного матеріалу. У своїй передмові до першого видання О. Зупан відзначає, що головним чинником, який спонукав його адаптувати свої керівні принципи в географії, набуті в австрійських школах, до використання їх і в школах Німецької імперії, стала нова прусська навчальна програма (Supan, 1895: III).

Які ж головні особливості нового підручника «Deutsche Schulgeographie», виокремлені самим автором? По-перше, О. Зупаном не враховувався «нижчий рівень» навчання в гімназіях. Він погоджувався з настановами пруської навчальної програми, що «початкової картини» (знань з географії – В. Р., В. Б., С.Р., Г.К.) «цілком достатньо» (Supan, 1895: III).¹ По-друге, на думку О. Зупана, слід відмовитися від поєданого викладу фізичної та математичної географії для старшокласників. Головна причина такого твердження педагога полягала в тому, що уроки фізики та математики для учнів, які засвоювали навчальну програму «для вищих ступенів», доручалися (що цілком природно) вчителям фізики та математики, і О. Зупан вважав для себе нетактовним втручатися в «шкільні рамки цих предметів». Правда, в той же час О. Зупан не знімав із себе відповідальності за виправлення цього недоліка у своїх майбутніх виданнях, «якщо в цьому виникне потреба». По-третє, автор «Deutsche Schulgeographie» цілком усвідомлено намагався менше уваги приділяти «науковій стороні геології», як це

часто практикувалося в навчальних посібниках його сучасників.

Це ж саме стосувалося і кліматології. На думку О. Зупана, геологічні та кліматологічні посилання повинні включатися в текст підручника лише тоді, і в тій мірі, коли «вони можуть бути зрозумілими учням» (Supan, 1895: III). Четверта особливість – О. Зупан у «Deutsche Schulgeographie» визначив для себе «найвищу мету», яка, на його думку, була ним ще недостатньо досягнута – на передній план поставити взаємозв'язки, єдність «фізичної та політичної географії, які різко розділені в більшості підручників». Фізичну і політичну географію «було перероблено одна в одну», «щоб жоден об'єкт не залишався ізольованим у пам'яті учня» (Supan, 1895: IV). Настільки сучасною, злободенною є ця мета!

Завершальним акордом, своїм головним завданням у «Німецькій шкільній географії» О. Зупан вважав «створення якомога яскравіших образів країн та їх мешканців, щоб таким чином полегшити розуміння історичного розвитку, оскільки він географічно визначений, а також поточних політичних і економічних умов народів» (Supan, 1895: III).

Як бачимо, цілі, які ставив перед собою у кінці XIX ст. автор «Deutsche Schulgeographie», знаходять своє пряме продовження в положеннях «Концепції нової української школи (2016 р.)», на підставі якої було розроблено освітню програму з «Географії» для закладів загальної середньої освіти, що «забезпечує перехід від предметоцентризму до дитиноцентризму, щоб теза «навчати учня, а не викладати предмет» стала дієвою, а не залишалася гаслом» (Географія. 6–9 класи, 2022).

Для сучасного і перспективного розвитку основ шкільної географії, наступності й сталості в розвії її структури та змісту варто було хоча б у першому наближенні порівняти, зіставити між собою освітню програму, за якою підготовлена «Deutsche Schulgeographie» О. Зупана, з чинними в Україні програмами з географії для закладів загальної середньої освіти для 6–9 та 10–11 класів (Географія. 6–9 класи, 2022; Географія. 10–11 класи, 2022). Для цього, по-перше, спробуємо залишити «за дужками» 127-річний період, що їх розділяє. По-друге, дуже важливо визначитись із тими «нижчим(-нижнім)», «середнім» і «вищим» ступенями

¹ Це зауваження стосується перших видань «Deutsche Schulgeographie», яку О. Зупан назве «Nauptwerk» – «головним твором» (Supan, 1895). Дещо пізніше він запропонує гімназістам «Німецьку шкільну географію» за трьома рівнями (ступенями): нижній ступінь, середній ступінь і вищий ступінь (Supan, 1930; Supan, 1927a; Supan, 1927b).

(рівнями) навчання в гімназіях Німеччини, школярам яких О. Зупан адресував свій підручник «Deutsche Schulgeographie». Отже, зішлемося для цього на німецьких дослідників історії шкільної освіти.

Як стверджують автори «Німецької шкільної системи...», в кінці XIX ст. до 1919 р. гімназійне навчання розпочиналося з 4-го і продовжувалося до 12 класу включно, тобто тривало 9 років (Das deutsche Schulsystem..., 2004: 23). У так званій класичній дев'ятирічній гімназії школярі мали можливість поетапно засвоювати знання та вміння за трьома ступенями (рівнями): нижній ступінь («Unterstufe») – 4–6 класи, середній ступінь («Mittelstufe») – 7–9 класи і вищий ступінь («Oberstufe») – 10–12 класи (Das deutsche Schulsystem..., 2004; Bemmerlein, Göbel, 2013).

Отже, таким чином, свою «Deutsche Schulgeographie» О. Зупан спрямовував на гімназистів, що навчалися в 4–6, 7–9 та 10–12 класах. Спробуємо порівняти структуру та зміст географічних програм Німеччини, висвітлених проф. О. Зупаном, та програм з географії в сучасній середній школі України (див. табл. 1).

Отже, якщо порівнювати між собою «нижній ступінь (рівень)» Зупанової «Німецької шкільної географії» із сучасною «Загальною географією» для шестикласників ЗСО в Україні, не можна не відзначити, як не дивно, їх значну схожість. Мається на увазі, що 12-літні школярі в колишній Німецькій державі та їхні ровесники в нинішній Україні отримували приблизно однакові знання і вміння, практичні навички із загальної географії. Щоправда, за змістовим наповненням на засвоєння питань загальногеографічного змісту німецькі гімназисти мали в 1,5 рази більше часу, ніж їхні нинішні українські однолітки. Друга особливість, яку слід відзначити, – центральне місце в «нижньому ступені (рівні)» пруської навчальної програми і, відповідно, Зупановому підручнику займало вивчення географії Німецької держави та її близьких і більш віддалених сусідів, на що відводилося більше половини всього часу школярів.

Таким чином, як видно з поданих матеріалів, і на «середньому ступені (рівні)» порівнювані програми з географії та відповідний їм зміст підручника О. Зупана і його українських аналогів є досить подібними, зіставними.

І в першому, і в другому випадках – це розгляд материків, поглиблене пізнання своєї Вітчизни, Європи та світу загалом.

Відмінність – Зупанова «Німецька шкільна географія». Частина: «Середній ступінь (рівень)» більше уваги приділяє «Найголовнішому із загальної географії», що узагальнює знання і досвід гімназистів і з попереднього «нижнього ступеня (рівня)» освіти. Ураховуючи той факт, що дев'ятикласники в Україні здобувають базову середню освіту – другий рівень повної загальної середньої освіти і є випускниками, варто було б урахувати важливість Зупанового підходу до загальної географії для школярів, що завершують навчання в середній школі.

І, нарешті, переходимо до вищого ступеня (рівня) пізнання в Німецькій шкільній географії проф. О. Зупана (див. табл. 1).

Отже, констатуємо, що «Німецька шкільна географія» проф. О. Зупана і на «вищому ступені (рівні)» знаходить своє продовження в географічних освітніх програмах України для 10 класу («Географія: регіони та країни») та 11 класу («Географічний простір Землі»). В обох випадках: розгляд загальних географічних закономірностей: «Поверхня Землі як ціле» і «Загальні закономірності географічної оболонки»; «Державознавче відображення окремих країн» і «Регіони та країни світу»; «Німеччина та німецька самобутність» і «Суспільна географія України», і цей споріднений перелік розділів і тем можна продовжувати.

Щодо відмінностей. Проф. О. Зупан насамперед розглядає загальнопланетарні закономірності, а вже потім – головні держави. Українські ж освітні програми – спочатку регіони та країни, завершуючи географічними закономірностями і суспільною географією України.

Висновки. Зупанова «трилогія» – «Німецька шкільна географія» в трьох частинах для «нижнього», «середнього» і «вищого» ступенів (рівнів) є визначним географо-педагогічним твором загальноєвропейського значення. Його численні перевидання і широке використання в середніх школах потужно вплинули на структуру, зміст та організацію навчання географії в країнах Європи. Це ж стосується й українських середніх шкіл, про що достатньо виразно засвідчив у тому числі й наш поєднаний порівняльний аналіз

Таблиця 1

Порівняльна оцінка структури та змісту «Німецької шкільної географії» О. Зупана (у 3-х частинах) та навчальних програм з географії для закладів загальної середньої освіти в Україні (2022 р.)

<p align="center">О. Зупан «Німецька шкільна географія». Частина «Нижній ступінь (рівень)» (Teil: «Unterstufe» підручника (4-6 класи гімназії) (Supan, 1930)</p>	<p align="center">Навчальні програми з географії для ЗЗСО в Україні. 6 клас ЗЗСО (Географія. 6-9 класи, 2022)</p>
<p>«Нижній ступінь (рівень)» підручника містить у собі три частини: «Загальні (основні) поняття»; власне «Географію»; «Географічні шкільні роботи».</p> <p>Перша частина – «Загальні (основні) поняття» складається з 10 розділів (18% усього обсягу книги):</p> <ul style="list-style-type: none"> – Довжини, площі, простір і кутові виміри. – Небознавство і орієнтування на місцевості. – Географічні карти, рельєф та профілі. – Погода. – Ріки. – Гори і долини. – Море. – Рослинний і тваринний світ. – Людина і ґрунт. – Форма і рух Землі, глобус і градусна сітка. <p>У другій частині – власне «Географії» (Länderkunde) (51% обсягу підручника) детально висвітлюється «Німецька держава» («Deutsche Reich») та «Німецька Європа». Цілком закономірно, що на Німеччину припадає ¼ частина запропонованої німецьким гімназістам книги. Розгляд йдеться по основних географічних регіонах Німеччини: Північнонімецькій рівнині, Середньонімецькій середньогірській країні, («Das Mitteldeutsche Mittelgebirgsland»), Південнонімецькій середньогірській країні, Німецькому альпійському передгір'ї та Альпах. Завершується цей підрозділ підручника «Оглядом Німецької держави».</p> <p>У «Німецькій Європі» висвітлюються: країни Середньої Європи (Швейцарія, Австрія, Чехословаччина, Угорщина, Румунія, Польща, Нідерланди, Бельгія, Люксембург), країни Східної Європи, країни Північної Європи (Данія, Швеція, Норвегія, Фінляндія), країни Західної Європи (Великобританія та Ірландія, Франція), країни Південної Європи (Італія, країни Піренейського та Балканського півостровів).</p> <p>Третя частина – «Unterstufe» присвячена «Географічним шкільним роботам» (31% загального обсягу підручника). Серед них: спостереження та вимірювання на відкритому повітрі; шкільні дослідження з географії; вимірювання на картах, креслення і моделювання; географічні обчислення; питання підготовки опрацювання та обдумування; географічна шкільна бібліотека.</p>	<p>Зміст навчального матеріалу та вимоги до його засвоєння: 6 клас. Географія «Загальна географія» [с. 15–25]:</p> <p>Вступ. Географія як наука про Землю, її природу, населення та його господарську діяльність, про взаємодію природи і людства...</p> <p>Розділ I. Розвиток географічних знань про Землю.</p> <p>Тема 1. Уявлення про Землю у давнину.</p> <p>Тема 2. Відкриття нових земель та навколосвітні подорожі.</p> <p>Тема 3. Сучасні дослідження.</p> <p>Розділ II. Земля на плані та карті.</p> <p>Тема 1. Орієнтування на місцевості.</p> <p>Тема 2. Способи зображення Землі.</p> <p>Тема 3. Географічні координати.</p> <p>Розділ III. Оболонки Землі.</p> <p>Тема 1. Літосфера.</p> <p>Тема 2. Атмосфера.</p> <p>Тема 3. Гідросфера.</p> <p>Тема 4. Біосфера та ґрунти.</p> <p>Тема 5. Природні комплекси.</p> <p>Розділ IV. Планета людей.</p> <p>Тема 1. Кількість і розміщення населення на Землі.</p> <p>Тема 2. Держави світу.</p> <p>Тема 3. Вплив людини на природу.</p> <p>Серед практичних робіт: розв'язування задач з використанням різних видів масштабу, визначення відстаней, напрямків та висот на топографічному плані, визначення географічних координат за географічною картою, розв'язування задач на зміну температури повітря й атмосферного тиску з висотою, складання опису одного з природних комплексів своєї місцевості, екскурсія в природний комплекс своєї місцевості, позначення на контурній карті кордонів найбільших держав у різних частинах світу та їх столиць тощо.</p>

Продовження табл. 1

О. Зупан «Німецька шкільна географія». Частина «Середній ступінь (рівень)» (Teil: «Mittelstufe» підручника (7-9 класи гімназії) (Supan, 1927a)	Навчальні програми з географії для ЗЗСО в Україні. 7-9 класи ЗЗСО (Географія. 6-9 класи, 2022: 26-74)
<p>«Середній ступінь (рівень)» підручника включає три частини: «Географія (Країнознавство («Länderkunde»)); найважливіше із загальної географії («Erdkunde»); географічні шкільні роботи.</p> <p>Перша частина – «Географія (Країнознавство)» має 7 розділів (80% усього обсягу книги):</p> <ul style="list-style-type: none"> – Австралія та Австралійський архіпелаг (розташування та будова. Окремі частини). – Південна Америка (розташування, форма, структура, природні ландшафти, підсумковий огляд). – Північна Америка з Центральною Америкою і Полярними країнами. – Антарктичний материк. – Африка. – Азія (розташування, форма, структура, природні ландшафти Близького Сходу, Південної Азії, Східної Азії, Внутрішньої Азії, Західної і Північної Азії). – Європа (їй присвячено 52% всього обсягу підручника): загальний огляд; природні частини Європи: Східна Європа, Північна Європа, Західна Європа, Південна Європа, Центральна Європа. Центральна Європа висвітлюється особливо детально (1/3 тексту книги). Тут і загальний огляд, карпатські й альпійські країни, Чехословаччина, Польща, Вільне місто Данциг, Нідерланди, Бельгія, Люксембург і, звичайно ж, Німецька держава («Deutsche Reich»). <p>Географія Німеччини займає ¼ частину Зупанового підручника.</p> <p>Основні підрозділи: розташування, кордони, структура; природні ландшафти; загальний огляд Німеччини.</p> <p>Друга частина книги – «Найголовніше із загальної географії» (с. 337–369):</p> <ul style="list-style-type: none"> – Математична географія (видимий рух зірок, реальний рух Землі). – Картографія. – Кліматологія. – Знання форм земної поверхні. – Геологія. – Географія рослин. <p>Третя частина – «Географічні шкільні роботи»: опрацювання та обдумування питань; шкільні географічні дослідження; обчислення та вимірювання на відкритому повітрі; шкільна географічна бібліотека (Supan, 1927a: 370–419)</p>	<p>7 клас. Географія. «Материки та океани» (Географія. 6–9 класи, 2022: 26–42)</p> <p>Розділ I. Закономірності формування природи материків та океанів. Теми: Форма і рухи Землі. Материки та океани – великі природні комплекси географічної оболонки.</p> <p>Розділ II. Материки тропічних широт. Теми: Африка, Південна Америка, Австралія.</p> <p>Розділ III. Полярний материк планети. Антарктида.</p> <p>Розділ IV. Материки Північної півкулі. Теми: Північна Америка. Євразія.</p> <p>Розділ V. Океани. Теми: Тихий океан, Атлантичний океан, Індійський океан, Північний Льодовитий океан.</p> <p>Розділ VI. Вплив людини на природу материків та океанів.</p> <p>8 клас. Географія. «Україна у світі: природа, населення» (Географія. 6–9 класи, 2022: 42–58)</p> <p>Розділ I. Географічна карта та робота з нею.</p> <p>Розділ II. Географічний простір України.</p> <p>Розділ III. Природні умови і ресурси України:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Рельєф, тектонічна та геологічна будова, мінеральні ресурси. – Клімат і кліматичні ресурси. – Води суходолу і водні ресурси. – Ґрунти та ґрунтові ресурси. – Рослинність. – Тваринний світ України. – Ландшафти України. – Природокористування. <p>Розділ IV. Населення України та світу.</p> <p>Розділ V. Природа та населення свого адміністративного регіону.</p> <p>9 клас. Географія «Україна і світове господарство» ((Географія. 6–9 класи, 2022: 59–74)</p> <p>Розділ I. Національна економіка та світове господарство.</p> <p>Розділ II. Первинний сектор господарства.</p> <p>Розділ III. Вторинний сектор господарства.</p> <p>Розділ IV. Третинний сектор господарства.</p> <p>Розділ V. Глобальні проблеми людства. Проблема війни і миру. Проблема тероризму. Екологічна проблема. Сировинна й енергетична проблеми. Сталий розвиток – стратегія людства на XXI століття.</p> <p>Серед практичних і дослідницьких робіт:</p> <ul style="list-style-type: none"> – аналіз секторальної моделі економіки; – країни «Великої двадцятки» (G-20) і визначення їх місця в сучасній типізації країн за рівнем економічного розвитку; – малі й середні міста України – центри швейного виробництва; – прояв глобальних проблем у своєму регіоні та ін.

Закінчення табл. 1

О. Зупан «Німецька шкільна географія». Частина «Вищий ступінь (рівень)» (Teil: «Oberst» підручника (10-12 класи гімназії) (Supan, 1927в)	Навчальні програми з географії для ЗЗСО в Україні. 10-11 класи: Рівень стандарту (Географія. 10-11 класи, 2022: 1-25)
<p>Як і попередні «нижній» та «середній», «вищий ступінь (рівень)» підручника О. Зупана містить у собі три частини: «Поверхня Землі як ціле»; «Державознавче відображення окремих країн»; «Географічні шкільні роботи».</p> <p>Перша частина – «Поверхня Землі як ціле» охоплює майже 2/3 обсягу підручника. Тут дві основні складові частини: А. «Географія неживої природи (Землі)» і В. «Географія живої природи (Біогеографія)».</p> <p>А. «Географія неживої природи» характеризує: I. Земне тіло (с. 5–16). II. Земну речовину (с. 16–28) III. Земну кору (с. 28–34). IV. Клімат Землі (с. 34–55). V. Водну оболонку Землі (с. 55–70) VI–VIII. Формування материків. Типи ландшафтів і ландшафтні сфери (с. 71–117).</p> <p>В. «Географія живої природи» охоплює: I. Життя тварин у ландшафті (с. 118–126). II. Життя людини в ландшафті (с. 126–176). Розглядається життєдіяльність людини в різних типах ландшафтів (у тропічному лісі, саванах, сухих степах і пустелях, горах і т.д.) III. Земна куля під впливом європейської культури (с. 177–241): – Населення Землі під впливом європейської культури. – Сучасна політична карта світу. – Світове господарство. – Глобальнополітичні та світогосподарські напрями розвитку (с. 237–241).</p> <p>Друга частина підручника О. Зупана – «Державознавче відображення окремих країн» має три розділи:</p> <p>А. Німеччина та німецька самобутність (с. 242–312) (розташування та кордони німецької держави, освоєння німецької землі, клімат, німецький народ, культура, зокрема економічна географія Німеччини, німецьке майбутнє).</p> <p>В. Центральноевропейські сусіди Німеччини (Польща, Вільне місто Данциг, Чехословаччина, Австрія, Швейцарія, Люксембург, Бельгія, Нідерланди, Данія (с. 313–328).</p> <p>С. Світові держави (с. 328–348) (Великобританія, Сполучені Штати Америки, Франція, Японія, російська імперія). Завершальна третя частина підручника О. Зупана, як і у всіх його трьох книгах «Німецької шкільної географії» – «Географічні шкільні роботи» (с. 349–388). Серед них: чернетка карти; картографічні вправи; проектування графічних зображень; геодезичні вправи; географічні розрахунки; географічні шкільні досліді; 50 тем географічних шкільних лекцій (доповідей); шкільна географічна бібліотека; видатні географи.</p>	<p>10 клас: «Географія: регіони та країни» (Географія. 10–11 класи, 2022: 5–17). Розділ I. Європа: Тема 1. Загальна характеристика Європи. Тема 2. Країни Європи (Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія, Польща, росія). Розділ II. Азія (с. 8–10). Тема 1. Загальна характеристика Азії. Тема 2. Країни Азії (Японія, Китай, Індія, Республіка Корея). Розділ III. Океанія (с. 10–12). Тема 1. Австралія. Тема 2. Мікронезія, Меланезія, Полінезія. Розділ IV. Америка (с. 12–14). Тема 1. Загальна характеристика Америки. Тема 2. Країни Америки (США, Канада, Бразилія). Розділ V. Африка (с. 14–16) Тема 1. Загальна характеристика Африки. Тема 2. Країни Африки (Єгипет, ПАР). Розділ VI. Україна в міжнародному просторі (с. 16–17). Тема 1. Україна в геополітичному вимірі (Геополітична структура сучасного світу. Місце України на сучасній геополітичній карті світу. Європейський та євроатлантичний вектори сучасної української геополітики) (Географія. 10–11 класи, 2022: 16). Тема 2. Україна в системі глобальних економічних відносин. Серед практичних робіт та тем для досліджень: – Порівняльна характеристика структури промислового виробництва двох економічно розвинених невеликих країн Європи. – Складання картосхеми просторової організації економіки однієї з європейських країн «великої сімки». – Унікальність економічної системи Китаю та ін.</p> <p>Географія 11 клас: «Географічний простір Землі» (Географія. 10–11 класи, 2022: 17–25) Розділ I. Топографія та картографія (с. 17–18). Розділ II. Загальні закономірності географічної оболонки Землі: Тема 1. Рухи Землі та їх географічні наслідки і параметри. Тема 2. Географічна оболонка Землі. Тема 3. Геологічне середовище людства. Тема 4. Атмосфера та системи Землі. Тема 5. Гідросфера та системи Землі. Тема 6. Біосфера та системи Землі. Розділ III. Загальні суспільно-географічні закономірності світу (Географія. 10–11 класи, 2022: 21–23): географічний простір; демографічні процеси у світо-системі; глобальна економіка; політична географія та геополітика). Розділ IV. Суспільна географія України (Українська держава. Населення України. Економіка України в міжнародному поділі праці) (Географія. 10–11 класи, 2022: 23–25). Практичні роботи спрямовані на опрацювання карт, обчислення демографічних показників, аналіз секторальної структури економіки України.</p>

змістової наповненості «Німецької шкільної географії» О. Зупана і нині чинних українських географічних освітніх програм для ЗЗСО. І хоча «Німецькій шкільній географії» О. Зупана уже понад 125 років, загалом можна стверджувати, що і українська сучасна шкільна географія практично в повній мірі відповідає загальноєвропейським тенденціям розвитку.

Єдине, що було би варто, на нашу думку, рекомендувати для подальшого вдосконалення нинішніх структури і змісту українських освітніх програм з географії – запозичити у проф. О. Зупана його системний, концентрований підхід до «географічних шкільних робіт» як завершального, надзвичайно важливого етапу, підсумку навчання географії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Географія. 6–9 класи: Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. (2022). Затверджено та надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (Наказ МОН України від 03 серпня 2022 року № 698). К. 75 с. [Geography. 6th – 9th Grades: Educational Program for Establishments of General Secondary Education. (2022). Approved and classified as “Recommended by the Ministry of Education and Science of Ukraine” (Order No 98 of 03 August 2022, Ministry of Education and Science, Ukraine). Kyiv. 75 P. (in Ukrainian)].
2. Географія. 10–11 класи: Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. (2022). Затверджено та надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (Наказ МОН України від 03 серпня 2022 року № 698). К. 25 с. [Geography. 10th – 11th Grades: Educational Program for Establishments of General Secondary Education. (2022). Approved and classified as “Recommended by the Ministry of Education and Science of Ukraine” (Order No 98 of 03 August 2022, Ministry of Education and Science, Ukraine). Kyiv. 25 P. (in Ukrainian)].
3. Руденко В.П., Білоус В.А. (2022). Підручник з географії за принципами сучасної науки для австрійських середніх шкіл Олександра Зупана як визначний географо-педагогічний твір. Географічна наука та освіта: перспективи й інновації: зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф., Переяслав, 19–20 жовт. 2022 р. / [редкол.: Коцур В.В., Руденко Л.Г., Маруняк Є.О. та ін.]. Переяслав (Київ. обл.). С. 125–129 [Rudenko V.P., Bilous V.A. (2022). “Textbook in geography based on the principles of present-day science: For secondary school students in Austria” by Alexander Supan as an outstanding geographic-pedagogical work. Geographical Science and Education: Perspectives and Innovations: Collection of Works of the II International Scientific and Practical Conference, Pereyaslav, 19–20 October 2022 / [Edited by Kotsur V.V., Rudenko L.G., Maruniak Ye.O., etc]. Pereyaslav (Kyiv Region). P. 125–120 (in Ukrainian)].
4. Bemmerlein, G., Göbel, W. (2013). Klett Abiturwissen Geschichte – Deutschland im 19. Jahrhundert bis 1933: für Oberstufe und Abitur, mit Lern-Video online: Deutschland 19. Jahrhundert bis 1933. Mit Lern-Videos online Paperback – 12 Aug. 2013. Klett Lerntraining GmbH. 208 s.
5. Cigale, D., Ogrin, D., (2016). Alexander Georg Supan – v Sloveniji spregledan geograf slovenskega rodu. Dela, 45, str. 135–163. DOI: <https://doi.org/10.4312/dela.45.8.135-163>.
6. Das deutsche Schulsystem. Entstehung. Struktur. Stenerung (2004). Skriptum zur Einführungsvorlesung in den Studienbereich D online: <http://www.uni-essen.de/bfp/lehre/skripte.php>. AG Bildungsforschung/ Bildungsplanung. Oktober. 2004. 72 s.
7. Programm des K.K. Ober-Gymnasiums in Czernowitz in dem Herzogthum Bukowina für das Schuljahr 1878. (1878). Veröffentlicht von St. Wolf. Czernowitz: Druck von Rudolf Eckhardt. 77 s.
8. Supan, A. (1895). Deutsche Schulgeographie. Gotha: Justhes Perthes. 238 s.
9. Supan, A. (2021). Deutsche Schulgeographie. Nauptwerk. Leipzig; Frankfurt am Main: Deutsche Nationalbibliothek. VI. 242 Seiten: Karten, Diagramme.
10. Supan, A. (1927a). Deutsche Schulgeographie. Teil: Mittelstufe. Gotha: J. Perthes. X, 422 s. : Mit 74 z. T. farb. Abb. [auf Taf.] u. 43 Textfig.
11. Supan, A. (1927b). Deutsche Schulgeographie. Teil: Oberstufe. Gotha: J. Perthes. VIII. 388 s. : Mit 62 z. T. farb. Abb. [auf Taf.] u. 137 Textfig.
12. Supan, A. (1930). Deutsche Schulgeographie. Teil: Unterstufe. Gotha: J. Supan, A. (1874). Lehrbuch der Geographie nach den Principien der neueren Wissenschaft für österreichische Mittelschulen und verwandte Lehranstalten sowie zum Selbstunterrichte. Ljubljana (Laibach), Verlag von Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg. 292 s.
13. Supan, A. (1875). Lehrbuch der Geographienach den Principien der neueren Wissenschaft für österreichische Mittelschulen und verwandte Lehranstalten sowie zum Selbstunterrichte. 2. Verb. u. teilw. umgearb. Aufl. Laibach, Kleinmayr. 300 s.
14. Supan, A. (1878). Lehrbuch der Geographienach den Principien der neueren Wissenschaft für österreichische Mittelschulen und verwandte Lehranstalten sowie zum Selbstunterrichte. 3. Umgearbeitete Aufl. Laibach, Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg. VII. 297 s.
15. Supan, A. (1880). Lehrbuch der Geographienach den Principien der neueren Wissenschaft für österreichische Mittelschulen und verwandte Lehranstalten sowie zum Selbstunterrichte. 5. Revid. Neudr. 3. Aufl. Laibach: Kleinmayr and Bamberg. VII. 298 s.
16. World Cat is the world’s largest library catalog, helping you find library materials online. [Electronic resource]. – Access mode: <https://cutt.ly/CZN6jtk> (date of application 30.07.2023). – Title from the screen.

Стаття надійшла до редакції 05.06.2024.

The article was received 05 June 2024.